

Mihaela Matešić, Danijela Marot Kiš

PRAGMATIKA GRAMATIČKIH OBLIKA: MORFOLOŠKA I SINTAKTIČKA SREDSTVA KAO NAČINI ZA ISKAZIVANJE ULJUDNOSTI

dr. sc. Mihaela Matešić, Filozofski fakultet, mmatesic@ffri.hr, Rijeka
dr. sc. Danijela Marot Kiš, Filozofski fakultet, dmarot@ffri.hr, Rijeka

prethodno priopćenje
UDK 81'276.16
81'33
811.163.42'366
811.163.42'367

rukopis primljen: 11. 9. 2015.; prihvaćen za tisak: 3. 12. 2015.

Uljudnost je moguće iskazati neverbalno, verbalno ili udruživanjem verbalnih i neverbalnih znakova primjenom različitih strategija u pisanoj podjednako kao i u usmenoj (izravnoj i neizravnoj) komunikaciji. Temelji teorije uljudnosti u lingvističkom smislu postavljeni su djelima Robin T. Lakoff u 70-im te Penelope Brown i Stevena Levinsona u 80-im godinama 20. stoljeća. Nadalje s pojmom i fenomenom verbalne, tj. jezične uljudnosti povezana je pragmatička kompetencija, koja je jedna od temeljnih sastavnica komunikacijske kompetencije, a odnosi se na vladanje izborom odgovarajućih oblika izričaja u različitim jezičnim situacijama. Budući da pripada pragmatičkim pojavama, uljudnost se ostvaruje kroz funkciju i društveno značenje jezičnih struktura. Upravo stoga teorija (jezične) uljudnosti uvelike je usmjerena, uz ostalo, i na tipologiju jezičnih sredstava koja u pojedinim jezicima služe za iskazivanje uljudnosti. U radu se analiziraju sredstva i postupci koji se upotrebljavaju za iskazivanje uljudnosti u hrvatskome jeziku, a koji uspostavljaju odnos prema morfološkoj i sintaktičkoj razini jezičnoga opisa. U tome se smislu u hrvatskome jeziku uočavaju mehanizmi za provedbu pojedinih strategija uljudnosti, kao što su: izbor glagolskih oblika (npr. u svrhu deimperativizacije iskaza i sl.), izbor morfoloških i tvorbenih sredstava (npr. uporaba ličnih zamjenica, osobito u pseudoparemiološkim konstrukcijama, te povratno-posvojne zamjenice; uporaba deminutiva), izbor među sintaktičkim preoblikama (npr. uporaba interogativnih rečenica, deverbalizacija) i općenito sintaktičkim konstrukcijama, osobito s obzirom na različitost između sintakse rečenice i sintakse iskaza. Usto što analiza morfoloških i sintaktičkih sredstava za iskazivanje uljudnosti pridonosi razvoju teorije uljudnosti, ona može istodobno pridonijeti i potpunijem opisu pojedinih gramatičkih kategorija u različitim priručnicima.

Ključne riječi: *uljudnost; komunikacijska kompetencija; pragmatička kompetencija; morfološka i sintaktička sredstva; tipologija*

1. Teorije uljudnosti – od komunikacijskog načela suradnje do pojma intendirane uljudnosti (Grice; Lakoff; Brown i Levinson)

Pojam uljudnosti se u okvirima jasno definiranoga pragmatičkog opisa sustavno počinje proučavati sedamdesetih godina dvadesetog stoljeća ponajprije zahvaljujući teorijskom doprinosu autora s anglosaksonskoga govornog područja. Utemeljiteljica moderne teorije uljudnosti Robin Lakoff, zaslužna za inauguraciju isključivo pragmatičkoga opisa te kategorije, uljudnost definira kao sustav interpersonalnih relacija organiziran s ciljem olakšavanja interakcije umanjivanjem mogućnosti sukoba i konfrontacije svojstvenih svim oblicima međuljudske komunikacije (Lakoff 1990: 34). Temeljeći svoj pristup na načelima generativne semantike Lakoff je pojam uljudnosti koristila za isticanje određenih slabih točaka tradicionalnih lingvističkih teorija, povezujući ga s Griceovim načelom suradnje (*Cooperative Principle*). Dok Griceova teorija počiva na pretpostavci o kooperativnosti kao temeljnom obilježju međuljudske komunikacije kojoj je osnovni cilj informativnost (pa stoga on objašnjava kako je moguće da se ljudi razumiju i mimo/ponad doslovnog značenja izgovorenih riječi), Lakoff pozornost usmjerava na društvene okolnosti iskaza uvodeći pojam pravila uljudnosti (*Politeness Rule*) kojim tumači odstupanja od Griceovih načela idealne komunikacije. Drugim riječima, nedostatak informativnosti i jasnoće u govoru objašnjava se izbjegavanjem uvredljivosti kao načela društvenog općenja (Eelen 2014: 3), čime se promovira uljudnost kao jedno od osnovnih načela međuljudske komunikacije. Iako Lakoff pravilo uljudnosti u svoju teoriju uvodi kao pragmatičku strategiju udovoljavanja društvenim kodeksima prihvatljiva (normirana) ponašanja, ono se može proučavati i kao snažan semantički modifikator nužan za razumijevanje verbalnoga podjednako kao i neverbalnog komunikacijskog koda.¹

Nužno je govoreći o teoriji uljudnosti spomenuti i kapitalni doprinos njezinu razvoju Penelope Brown i Stephena C. Levinsona koji, podjednako kao i Lakoff, svoj pristup istraživanju toga pojma temelje na načelima izbjegavanja komunikacijskoga sukoba, polazeći pritom od bitno drugačijeg sustava objašnjavanja u središtu kojeg su pojmovi svjesnosti (engl. *rationality*) i lica (engl. *face*)² kao univerzalna obilježja svakoga govornika, odnosno slušalaca personificiranih u liku modela osobe (*Model Person*). Za razliku od Griceova načela suradnje kao govoru imanentne i socijalno neobilježene strategije, Brown-Levinsonov pojam uljudnosti tretira se kao racionalna devijacija

¹ Pravilo uljudnosti koje Lakoff definira kroz neravnotežu informativnosti i težnje za socijalnim priznanjem, odnosno poštivanjem socijalnih normi ponašanja, iz semantičke perspektive zadobiva vrijednost neizrečenog ili impliciranog sadržaja. Naime, iskaz modificiran pravilom uljudnosti kao društveno prihvatljiv posjeduje i dodatnu semantičku vrijednost prešućenoga, odnosno intendiranoga značenja. Valja dakle razlikovati semantičku od pragmatičke vrijednosti uljudnoga iskaza koje se mogu ostvarivati i u raskoraku (uljudan iskaz može biti izrečen s intencijom neuljudnosti, ironiziranja, kritike i sl.).

² Svjesnost se odnosi na proces zaključivanja i ima logički karakter, dok lice uključuje dva suprotstavljena pola, odnosno htijenja: negativno lice (koji se temelji na htijenju neovisnosti od utjecaja drugih) i pozitivno lice (koji se temelji na htijenju da, barem u određenoj mjeri, budemo privlačni drugima). Temeljem navedene distinkcije Brown i Levinson razvijaju tri teorije uljudnosti: pozitivnu, negativnu i neizravnu (engl. *off-record*) uljudnost.

(Elen 2014: 4), svjesno uloženi napor govornika u iskazivanje određene namjere. Upravo na navedenoj tezi intendirane strategije uljudnosti počiva u ovome radu proveden pristup iskazima uljudnosti u kategoriji morfoloških i sintaktičkih sredstava, povezan s tezom o njihovoj sociokulturnoj uvjetovanosti povezanoj s nizom elemenata komunikacijskoga konteksta (na produkcijskoj podjednako kao i na recepcijskoj strani) koji mogu modificirati značenje uljudnoga iskaza.³

2. Komunikacijska i pragmatička kompetencija

Pojam kompetencije u područje lingvističkoga diskursa uveo je Noam Chomsky u svojoj studiji *Aspekti sintaktičke teorije* (1965) razlikujući kompetenciju (govornikovo/slušateljevo poznavanje jednoga jezika) od performanse (stvarne uporabe jezika u konkretnim situacijama). Kritiku idealiziranoga pojma kompetencije, najčešće jezične, kako ga je opisao Chomsky, izrazili su predstavnici pragmalingvističkih istraživanja komunikacijskoga fenomena te je 1972. Del Hymes predložio alternativni pojam komunikacijske kompetencije (Bagarić i Mihaljević 2007: 85). U tom smislu komunikacijska kompetencija uključuje „sintezu temeljnoga sustava znanja i vještina potrebnih za komunikaciju” te se odnosi na „ono što pojedinac zna (svjesno ili nesvjesno) o jeziku i o drugim aspektima jezične uporabe” (isto 85).⁴ Komunikacijska kompetencija koja prethodi ili je temelj primjene (verbalnih) strategija uljudnosti indikator je dihotomije koja obilježava njihovu strukturu. Verbalne strukture uljudnosti o kojima će biti riječi u ovome radu podrazumijevaju dakle element nesvjesnog (ili Griceovom terminologijom neutralnog, urođenog) poznavanja jezičnih pravila⁵ i jezičnog/komunikacijskog općenja, da bi se zatim na temelju takva znanja razvijale i modificirale u smjeru svjesna govornikova ili slušateljeva napora da poštuje ili pak prekrši određene sociokulturne norme ili uzuse u okviru kojih se određeni verbalni iskaz ostvaruje.

Upravo iz opisane dihotomije proizlazi pojam pragmatičke kompetencije kao vještine pravilne uporabe jezika u određenom socijalnom kontekstu, što uključuje podjednako urođene sposobnosti kao i one usvojene u procesima socijalizacije (Taguchi 2009). Poznavanje morfoloških i sintaktičkih pravila hrvatskoga jezika u tom je smislu preduvjet jezične uporabe koja se zatim modificira, što će analizirani primjeri i pokazati,

³ Pod elementima konteksta komunikacijske produkcije i recepcije ovdje podrazumijevamo govornika/slušatelja i njegove osobne afilijacije (rod/spol, dob, klasnu/socijalnu pripadnost, obrazovanje, nacionalnost i drugo) te ostale elemente komunikacijskoga konteksta, poput sociokulturnoga okruženja, dominantnih komunikacijskih trendova, političke situacije i tako dalje. Naime, sve kulture imaju specifične poglede na poželjne ili prihvaćene oblike ponašanja (pa tako i verbalnoga komuniciranja) u različitim situacijama te su takvi pogledi općepoznati i svima razumljivi (Ide i Sakurai 2004: 607), što znači da njihovo prihvaćanje ili pak kršenje predstavlja formu intendiranoga sociolingvističkog ponašanja.

⁴ Bagarić i Mihaljević (prema Canale i Swain 1980) razlikuju tri tipa znanja koja definiraju jezičnu uporabu: znanje o gramatičkim načelima, znanje o tome kako se jezik rabi u društvenim kontekstima i znanje o tome kako se izričaji i komunikacijske funkcije mogu povezati s obzirom na načela diskursa (2007: 86).

⁵ Tumačenje blisko tezi o jezičnom instinktu Stevena Pinkera prema kojoj je jezik urođena ljudska sposobnost.

u skladu s očekivanjima sociokulturne sredine, ali i afilijacijama samoga pojedinca (govornika ili slušatelja). Pragmatička kompetencija, kao dio komunikacijske, ostvaruje se tako kao okvir unutar kojega pojedinac (ili grupa/supkultura) temeljem poznavanja jezičnih normi izgrađuje određene komunikacijske prakse s ciljem ostvarenja strategija uljudnosti.

3. Verbalne strategije uljudnosti – između značenja i djelovanja

Povezanost strategija uljudnosti s načelom suradnje ukazuje na njihov univerzalni karakter⁶ u smislu prisutnosti u svim ljudskim zajednicama, dok njihova sociokulturna uvjetovanost otkriva složenu strukturu kodova verbalne (i neverbalne) uljudnosti koju je moguće dešifrirati jedino dobrim poznavanjem komunikacijskoga konteksta podjednako kao i osobnih afilijacija i intencija govornika/pošiljatelja poruke. Verbalne se strategije uljudnosti ostvaruju dakle na raskrižju semantike (doslovnoga – gramatičkoga – značenja izrečenoga) i pragmatike (u smislu intencije koja se krije iza izrečenoga te učinka izrečenoga na recipijenta/recipijente) i odražavaju poznavanje jezičnih normi kao nužnoga preduvjeta njihova ostvarenja podjednako kao i inovativnost u njihovoj kontekstualnoj primjeni (pa tako i kršenju). Baš kao i u slučaju metafore, odnosno metaforičkoga značenja, ono što određeni uljudni iskaz znači, pa zatim i učinak koji će on proizvesti na intendiranoga recipijenta, ovisi o nizu okolnosti: govornikovim intencijama, tonu glasa, verbalnim parametrima, odnosu prema sugovorniku i tako dalje (prema Black 1962: 29). Ono što uljudnost (odnosno verbalni iskazi uljudnosti) znači, parafrazirajmo raspravu o metafori između Donalda Davidsona i Maxa Blacka⁷, valja razlikovati od onoga što se njome *postiže* te od načina na koji ona djeluje u određenom komunikacijskom kontekstu. Semantika (i gramatika) uljudnosti odnosi se na izbor jezičnih sredstava kojima će se prenijeti određena poruka, no odgonetavanje ili dekodiranje složenosti te poruke (koja premašuje granice puke informativnosti) predmet je pragmatičkih istraživanja koja moraju otkriti kako (i zašto) određena strategija uljudnosti djeluje. Na toj tezi počiva u ovome radu provedena analiza gramatičkih sredstava upotrijebljenih s ciljem ostvarivanja određenih komunikacijskih

⁶ Iako je prema Griceu osnovni cilj načela suradnje informativnost komunikacije, to je načelo, shvaćeno u širem smislu kao rezultat ljudske potrebe za uspostavljanjem kontakta s drugima, odnosno određene vrste razumijevanja (ne nužno doslovnoga značenja riječi, već njihova komunikacijskog smisla, što predstavlja zaokret od semantike prema pragmatiki uljudnosti), temelj svake strategije uljudnosti.

⁷ Na Davidsonov tekst *What Metaphors Mean?*, u kojemu autor postavlja tezu o doslovnosti metafore, smještajući tradicionalno shvaćen pojam metaforičkoga značenja u domenu uporabe, odnosno pragmatike, razlikujući ono što riječi znače od onoga što u komunikaciji čine (1978: 31), Black je odgovorio tekстом *How Metaphors Work: A Reply to Donald Davidson* u kojem ističe da se metaforički iskazi ne upotrebljavaju s intencijom doslovnosti, već posjeduju implicirana značenja koja recipijent može, ali ne mora prepoznati i razumjeti, pa prema tome metafora može biti uspješna ili neuspješna (1978: 185). Iako se razlikuju u tumačenjima doslovnoga i metaforičkoga značenja, Davidsonova i Blackova teorija mogu se transponirati u područje istraživanja uljudnosti koja se također ostvaruje u raskoraku (ili suradnji?) semantike i pragmatike, doslovnog i prenesenog, odnosno intendiranog značenja: ono što znače riječi od kojih je određeni iskaz verbalne uljudnosti sačinjen valja razlikovati od njihova intendiranoga, pa zatim i stvarnoga komunikacijskog učinka.

učinaka uljudnosti, udvajajući se kroz detekciju jezičnih (gramatičkih) sredstava i pragmatički opis njihova djelovanja u komunikacijskom okruženju. Dok je u nekim slučajevima funkcija uljudnosti odabrane gramatičke kategorije jasno raspoznatljiva, odnosno uljudni iskaz ima karakter i značenje konvencionalne komunikacijske strategije (primjerice u socijalno općeprihvaćenim izrazima poštovanja), postoje i takve strategije uljudnosti intenciju kojih je nešto teže dekodirati iz razloga visoko individualizirane motiviranosti (odnosno pripadnosti žargonu usko ograničene socijalne skupine) ili pak inovativnosti. U primjerima konvencionalne (doslovne) uljudnosti riječ je o semantici koja ne ostavlja prostora interpretacijama, odnosno intencija je uljudnosti jasna i komunikacijski višestruko potvrđena. Postoje međutim i primjeri semantički praznih gramatičkih oblika koje je moguće interpretirati kao strategije uljudnosti, pa njihova intencija pruža mogućnost različitih, mahom kontekstualno motiviranih interpretacija, što znači da uporaba (pragmatički aspekt) ovdje dominira nad semantikom. Cilj je ovoga rada kroz tipologiju gramatičkih oblika upotrebljivanih u strategijama iskazivanja uljudnosti istražiti odnos dviju opisanih kategorija, odnosno suradnju semantike i pragmatike (gramatičkih i komunikacijskih praksi).

Na stupanj uljudnosti iskaza u suvremenome hrvatskom jeziku utječe izbor među različitim sredstvima koja formalno mogu pripadati morfološkoj, sintaktičkoj, leksičkoj te prozodijskoj razini. Morfološka se i sintaktička sredstva, kojih se dotičemo za ovu priliku (preostalim dvjema kategorijama potrebno je, prema našem mišljenju, pristupiti drugačijom metodologijom, o čemu će više riječi biti u nastavku), klasificiraju prema pragmlingvističkim kriterijima. Usredotočujemo se, drugim riječima, na analizu pragmlingvističkih učinaka koje ima izbor određenoga morfološkog ili sintaktičkog sredstva u suvremenome hrvatskome jeziku. Izbor pragmlingvističkoga kriterija kao nadređenoga gramatičkome vidimo kao metodološki opravdaniji za potrebe ovoga rada ne samo zbog ispunjavanja zahtjeva provedbe načela klasificiranja prema kojem je najučinkovitija ona koja će rezultirati jasno (ili što jasnije) omeđenim klasama koje se međusobno neće preklapati nego i zbog načelnoga pristupa za koji se ovdje zauzimamo, a to je da gramatičko i pragmlingvističko značenje vidimo međusobno nerazdruživima kad je riječ o potrebi suvremenoga gramatičkog opisa. Pritom opis pragmlingvističkoga značenja svakako dopunjuje i obrazlaže opis koji se želi postići na gramatičkoj „priručničkoj” razini, a podržavamo ovdje i stav da ga je također potrebno uzeti u obzir na razini gramatike kao jezične razine i discipline imajući u vidu međusobnu povezanost i uvjetovanost gramatike i uporabe. Svako morfološko i sintaktičko sredstvo podvest će se pod određenu pragmlingvističku strategiju te će se raspraviti o gramatičkim i semantičkim aspektima tih sredstava.

3.1. Izbjegavanje zapovjednoga tona

Izbjegavanje zapovjednoga tona pri obraćanju govornika sugovorniku jedna je od temeljnih i najčešće upotrebljivanih strategija uljudnosti. Unutar teorije uljudnosti ona se prepoznaje kao *negativna uljudnost*, kojoj je smisao očuvati sugovornikov prostor slobodnoga djelovanja (u teoriji uljudnosti taj se prostor opisuje kao želja da sugovornik

zadrži slobodu izbora odgovora na poruku, tj. da njegova sloboda ničim ne bude ugrožena, ograničena ili zapriječena, i uobičajeno se naziva *negativnim licem* primatelja poruke/slušatelja/sugovornika). Kako bi se izbjegao zapovjedni ton, u komunikaciji se često imperativni oblici zamjenjuju drugim oblicima.

Umjesto *Dođite u srijedu na konsultacije* i *predajte seminarski rad* govornik će sugovorniku (npr. nastavnik studentu) istu poruku prenijeti prezentnim i infinitivnim oblicima: *Možete doći u srijedu na konsultacije* i *predati seminarski rad*.

U istu svrhu nastojat će se što je moguće više izostaviti izravno upućivanje na sugovornika, pa će se pojaviti i obezličene strukture: umjesto *Trebate predati rad u srijedu* reći će se *Potrebno je predati rad u srijedu*, *Rad treba predati u srijedu*, *Rad treba biti predan u srijedu*. Na taj se način – konkretno – umanjuje usmjerenost zapovjednog načina na osobu pri izravnoj komunikaciji između govornika i sugovornika (ne nužno i usmenoj jer se izravna komunikacija odvija i pisano, npr. poruke e-pošte).

Kako bi izbjegao izravno upućivanje na sugovornika, govornik pritom također može okrenuti smjer upućivanja prema sebi: *Moram dobiti rad u srijedu*, *Trebala bih svakako imati rad u srijedu*.

Jasno upućivanje na sugovornika kao „počinitelja prekršaja”, govornik će zamijeniti solidarnim preuzimanjem krivnje na sebe čak i kad ne sudjeluje u odgovornosti za čin: *Nećemo urlati kao da smo divljaci* (umjesto *Ne urlajte kao da ste divljaci*), *Samo da budemo malo tiši* (umjesto *Samo budite malo tiši*).

Umjesto *Nacijepajmo drva baki*, *Posjetimo kumove za vikend*, *Prošćimo uz more*, *Dignimo još jedan kredit* u komunikaciji je gotovo isključivo prisutno: *ajmo nacijepati*, *ajmo posjetiti*, *ajmo prošetati*, *ajmo dignuti*. Kako se oblici *hajdemo/ajmo* u hrvatskim gramatikama najčešće pridružuju paradigmi glagola *ići*, valja naglasiti da njihov doprinos semantici perifrastičnoga imperativa ipak nije povezan sa značenjem kretanja ni promjene mjesta. To potvrđuje činjenica da perifrastični imperativ ne tvore samo glagoli kretanja nego i svi drugi glagoli (osim pomoćnoga glagola *htjeti* i modalnih glagola)⁸: *ajmo razmisliti*, *ajmo zamisliti*, *ajmo se koncentrirati*, *ajmo se prisjetiti* i sl.

Perifrastični je oblik imperativa *hajdemo/ajmo* + *infinitiv* za izravnu komunikaciju daleko važniji od jednostavnoga oblika. Naime uporaba 1. l. jd. imperativa sužena je na *visoki varijetet hrvatskoga standardnog jezika*⁹ (izvorni će govornici iskaz *Otputujmo nekamo za vikend* prije pridružiti kakvu [starijem?] romanu, nego svakodnevnom razgovoru među supružnicima, gdje se očekuje: *Ajmo otputovati nekamo za vikend*), a moglo bi se reći i na posebne diskurse, redovito one koji teže uporabi visokoga varijeteta. Takvi su primjerice: medijski diskurs (*Pogledajmo prilog*, *Poslušajmo premijerovu izjavu*), razredni/predavački diskurs (*Otvorimo čitanku na desetoj stranici*, *Pronađimo točku T*), politički diskurs (*Osvrnimo se na pad BDP-a*, *Sjetimo se neizvjesnosti Imunološkog zavoda*), sakralni diskurs (*Povjerujmo i spasit ćemo se*, *Priznajmo da smo pogriješili*) i sl.

⁸ Pomoćni glagol *biti* može se u komunikaciji pojaviti i u perifrastičnome imperativu, usp. npr. *ajmo biti prijatelji*, *ajmo biti praktični*, dok **ajmo htjeti*, **ajmo smjeti*, **ajmo moći* i sl. nije ovjereno.

⁹ Termin *visoki varijetet* preuzet je prema D. Kalogjeri (2009).

U svima njima uporaba imperativa ima prvenstveno retoričku ulogu i obilježje je koje jasno signalizira da je govor javan. Pritom se, dakako, može govoriti i o mogućem izboru između 2. l. jd. i 1. l. mn. imperativa u svrhu postizanja negativne uljudnosti, o čemu je već bilo riječi.

Razloge zašto je izvan visokoga varijeteta hrvatskoga standardnog jezika i javnog diskursa znatno češći perifrastični imperativ moguće je tražiti upravo u potrebi ublažavanja zapovjednoga tona iskaza. Imperativnost, doduše, ni na taj način nije u potpunosti izbjegnuta. Naime poticajne čestice za 1. l. mn. *hajdemo/ajmo* izvedene su od posuđenica *hajde/ajde* upravo na način da podsjećaju na imperativ, a tome treba dodati i to da su poticanje i zapovijed semantički bliski. Ipak, spomenuta dva tipa imperativa nemaju isti učinak u komunikaciji. Jednostavnim se imperativom prenosi čitav niz smislova u rasponu od stroge zapovijedi, s jedne strane, do prijedloga o kojem je moguće raspravljati, s druge strane. Razlaganjem pak zapovjednog oblika glagola na poticajnu česticu i infinitiv glagola otklanja se dvojba i zapovijed se pretvara u prijedlog, što je jedna od komunikacijski najpotrebnijih strategija uljudnosti koja čuva *negativno lice* sugovornika.

Osim kao prijedlog zahtjev se, uljudnosti radi, često oblikuje kao pitanje s prezentom *Možeš li mi posuditi olovku?*¹⁰ umjesto *Posudi mi olovku*) ili kondicionalom *Bi li mi posudio olovku?*

U posebnom diskursu kuharskih recepata poznato je variranje dvaju lica imperativa i infinitiva. Čak i ako je izbor između tih triju mogućnosti u pojedinim slučajevima mogao motivirati izvornik s kojega su (manje ili više doslovno) prevedene takve upute, mogući izbori uspostavljaju odnos i prema uljudnosti. Usporedba niza koji počinje 2. l. jd. imperativa *dodaj u smjesu, posoli po želji*, posve prikladnim u vlastitim rukopisnim zabilješkama namijenjenima sebi ili svojim ukućanima, nastavlja se 2. l. mn. *dodajte u smjesu, posolite po želji*, prikladnijim kad recept napusti obiteljski krug i prepíše se za nekoga kome se obraćamo s „Vi” ili se javno objavljuje za široku publiku, a završava posve neosobnim izrazima, kao što su obezličjenje *u smjesu se doda, posoli se po želji* i infinitiv *dodati u smjesu, posoliti po želji*.

Posljednja se dva načina susreću i kao strategije za postizanje većeg stupnja uljudnosti u popratnim uputama raznih vrsta: *Prije upotrebe pročitati Uputu o lijeku, Držati izvan dohvata djece, Čuvati na suhom i tamnom mjestu, Pisač uključiti pritiskom na tipku A*, te u javno istaknutim uputama: *Dokumente predati na prvom šalteru, Pri ponovnom pregledu donijeti uputnicu, Molimo ne kucati*. Javne i uslužne institucije u vlastitim takvim uputama zainteresirane su za ublažavanje zapovjednog tona kako bi se izbjegla primjena diskursa moći prema klijentima, pacijentima, štičenicima i sl.

Zanimljivo je da se u sličnim situacijama izricanja uputa i zabrana u izravnoj komunikaciji s odraslima infinitiv neće upotrebljavati sam, nego će mu se pridružiti

¹⁰ Pritom je zanimljiva i pojava usmjerena k istome strateškom cilju, evidentirana samo u kolokvijalnim pitanjima koja, suprotno tradicionalnoj gramatici, imaju prezent svršenih glagola: *Posudiš mi olovku?, Pričekas me sekundu?, Odvezeš me kući?, Skokneš mi u trgovinu?* i sl.

oznaka da je riječ o molbi: *Ne doticati eksponate, molim; Stati u red po jedan, molim; Paziti po stubama, molim*. Pritom se upute mogu još i više ublažiti strukturom s obezličanim oblikom glagola *trebati* i infinitivom: *Treba stati u red po jedan, Treba paziti po stubama*. Imperativnost se ublažava infinitivom i u privatnoj komunikaciji govornika i sugovornika. Umjesto *Ne vući Ivanu za kosu, Ne ponašaj se tako* roditelj može djetetu reći *Ne vući Ivanu za kosu, Ne ponašati se tako* (i s drugačijim mjestom enklitike *Ne se ponašati tako*).

Iako je i u upravo opisanoj strategiji ublažavanja zapovjednoga tona prisutno izbjegavanje izravnosti, ono je u toj strategiji popratni rezultat otklanjanja imperativnosti. Strategija izbjegavanja izravnosti primarno se postiže drugim sredstvima, o čemu više u sljedećem poglavlju.

3.2. Izbjegavanje izravnog obraćanja sugovorniku

Različitim se sredstvima nastoji izbjeći govornikovo referiranje na sugovornika u izravnoj međusobnoj komunikaciji kako bi se očuvala sugovornikova neovisnost (koja također ulazi u područje određenja *negativnog lica*). Već je u prethodnome poglavlju spomenuta pojava govornikova solidariziranja sa sugovornikom u molbi za izvršenje traženoga: npr. u razrednome/predavačkom diskursu *Pročitajmo tekst* umjesto *Pročitajte tekst*. Kurtoazna pitanja koja služe za započinjanje razgovora poput *Što radiš?, Što radite?* i *Kako si?, Kako ste?* govornik može postaviti također preuzimajući i na sebe njihovu usmjerenost: *Kako smo?, Što radimo?*. Tim se postupkom postiže neizravnost, ali se ujedno naglašava da govornik želi pristupiti sugovorniku sa stavom bliskosti. Takvim se načinom govornik također osigurava od situacije da sugovornik pitanje *Kako si?* pogrešno shvati kao da se govornik njime referirao na moguće trajanje ili pak promjenu sugovornikova prijašnjeg stanja (npr. zdravstvenog, emocionalnog ili sl.). To potvrđuju situacije u kojima sugovornik na govornikov upit *Kako si?* odgovara *Zašto (pitaš)?* tražeći tako od govornika objašnjenje je li pitanje postavljeno iz puke pristojnosti ili se njime referira na kakve konkretne okolnosti. U svrhu otklanjanja sumnje da je pitanje usmjereno na zadiranje u pojedinačnu privatnu situaciju rabe se dakako i druga sredstva, npr. leksička *Kako si općenito?; Općenito si dobro?; Kako si inače?* pa i samo *Inače?*.

Neizravnosti pridonosi i uporaba obezličjenja: da bi se osigurao od opasnosti da njegova pitanja poput *Što radiš?, Što radite?* sugovornik doživi kao neprimjereno zavirivanje 'u tuđe poslove', tj. sugovornikovu privatnost, govornik će posegnuti za obezličjenjem *Što se radi?* i tako svoje pitanje lišiti otvorene izravnosti. Time će se govornik osigurati i od mogućih pogrešnih interpretacija njegova tona budući da raspon prozodijskih ostvarenja izravnoga pitanja *Što radiš?, Što radite?* obuhvaća niz negativnih smislova, npr. čuđenje, prozivanje, prebacivanje, ismijavanje, prijekor itd.¹¹

¹¹ U prenošenju poruke, tj. njezinu ispravnom kodiranju, općenito su morfološka, sintaktička i leksička sredstva sigurniji oslonac nego ona prozodijska – možda i zbog suvremene naviknutosti na pisani plan ostvarivanja jezika, koji ima vrlo siromašne mogućnosti prikaza prozodijskih obilježja.

Jedna je od jezičnih strategija za postizanje uljudnosti i honorifikacija (Brown i Levinson 1987: 178-187).¹² Među sredstvima koja pripadaju sustavu honorifika u hrvatskome jeziku ima i takvih koja se temelje na smanjivanju izravnosti. Izrazito je izbjegavanje izravnosti postignuto obraćanjem u 3. l. jd. uz obaveznu uporabu honorifičkog adresativa (o honorifičkim adresativnim pragmemima više u: Matešić–Plešković, 2012): *Što gospođa želi? umjesto izravnoga Što želite?*. Taj je način honorifikacije, doduše, iznimno rijedak i nosi oznaku arhaičnosti. Načelo neizravnosti, iako mnogo manje izrazito, prepoznaje se i u suvremenome standardnojezičnom honorifičkom sredstvu – uporabi 2. l. mn. m. r. I u njemu je naime prisutno *rasplinjavanje fokusa* (umjesto na jednu osobu, izrazom se usmjerenost tobože distribuira na skupinu osoba). Kako takvi honorifikacijski postupci povlače za sobom pitanja sročnosti, pojedini su među njima zanimljivi i sintaktički. Naime referencijalna sročnost pri uporabi honorifika *Vi* za ženu, npr. *Vi ste rekla*, koja je u hrvatskoj normi tradicionalno smatrana neregularnom (i regionalno obilježenom), u novije se doba pokazala kulturološki prihvatljivom (usp. Bertoša, 2001), ali u pojedinim primjerima i sintaktički neizbježnom, npr. *Vi ste se sva zacrvjenjela* (više o referencijalnoj sročnosti honorifičke zamjenice *Vi* i atributivnoj meti izraženoj zamjeničkim pridjevom *sav*, usp. Pišković, 2011: 251–252).

Govornici nastoje iz iskaza ukloniti svaki izraz koji bi mogao sugerirati izravno obraćanje sugovorniku, često čak i kad je iz konteksta jasno da se ne radi o referiranju na sugovornika, ali bi se zbog morfološko-sintaktičkih obilježja moglo pomisliti da se radi o osobnom obraćanju. Tako će se gotovo redovito u komunikaciji s osobom kojoj se govornik obraća s *Vi* izbjegavati 2. l. jd. u pseudoparemiološkim¹³ konstrukcijama poput: *Po ovome vremenu ne znaš više kako bi se obukao, Ovaj pravilnik je takav da se zapitaš jesi li ti lud ili oni koji su ga napisali, To je svaki put da svisneš od muke*. Od opasnosti da se njegov govor protumači neprimjerenim govornik se osigurava uporabom 2. l. mn. *...ne znate više kako biste se obukli, ... da svisnete od muke* ili leksičkim sredstvom za poopćavanje: *...čovjek više ne zna kako bi se obukao, ...da se čovjek zapita je li lud on sam ili oni koji su ga napisali*.

3.3. Najava veličine/važnosti zahtjeva/molbe

Kako upućivanje molbe/zahtjeva predstavlja opasnost za sugovornikovo *negativno lice*, govornik će u uljudnoj najavi da će uslijediti njegova molba predstaviti ujedno i njezinu važnost ili veličinu. Ako najavljuje da je njegova molba ili zahtjev velik (*Imam jednu*

¹² Iako je koncept uljudnosti zajednički svim jezicima, samo se u nekim jezicima on ostvaruje kroz honorifike – gramatička i leksička sredstva. U jezicima europskoga kontinenta naprimjer najprošireniji su zamjenički honorifici (tzv. sustav T/V, tj. „tikanje” i persiranje), dok primjerice u suvremenome engleskom jeziku honorifikacija počiva na izboru leksema: odabirom drugoga člana para u primjerima *eat/dine, man/gentleman, book/volume* i sl. govornik iskazuje viši stupanj poštovanja prema osobi, radnji ili predmetu (Brown i Levinson 1987: 180–181).

¹³ Pseudoparemiološkima ih nazivamo zato što ih govornici uključuju u komunikaciju podrazumijevajući općenitu istinitost njihova sadržaja, a i formalnom su strukturom poprilično zatvorene cjeline koje se vrlo često reproduciraju.

veliku molbu; Može li jedna zaista velika molba; Čuj, jedna molba, velika kao kuća...), govornik to čini ne samo zato što mu je izrazito važno ispunjenje molbe (životno važno?) nego i zato što takvom najavom ujedno priznaje da je svjestan kako traži uslugu te da je ispunjenje molbe spreman shvatiti kao čin koji ga obvezuje na uzvraćanje te usluge – drugim riječima, govornik unaprijed preuzima na sebe „dug” uzvraćanja usluge ako molba bude ispunjena. Veličina molbe najavljena uvećanicom *Imam jednu molbu, zapravo molbe-tinu...* izazvat će humorni ton u komunikaciji zbog ekspresivne obilježenosti augmentativnih imenica koja se ogleda u ocjenjivanju onoga što je njima imenovano nezgrapnim, nespretnim, estetski neprihvatljivim i sl. Šaljivost će tako istodobno umanjiti nelagodu kod govornika te potencijalnu ugrozu sugovornikova *negativnog lica*.

Uporaba umanjjenica u najavi veličine/važnosti molbe ima također svrhu smanjivanja opasnosti za sugovornikovu slobodu izbora i odgovora: *molbica, pitanje* umjesto *molba, pitanje* sugerira da se radi o nečem što govorniku nije od presudne (ili životne) važnosti, tj. govornik čuva sugovornikovo *negativno lice* dajući mu do znanja da je riječ o takvu tipu molbe koji sugovornik može odbiti bez griznje savjesti da je time prouzročio kod govornika razočaranost ili ostavio dojam da ne želi pomoći – uporabom umanjjenice govornik dakle omogućuje sugovorniku da lakše odbije upućenu molbu. Uzgred, isti se učinak postiže i leksičkim sredstvima: *Potrebna mi je mala pomoć, Možemo li Vas kratko pitati, Mogu li nakratko porazgovarati s Vama*.

3.4. Izbjegavanje tabua

Jezičnim tabuima zajednička je njihova kulturološka i društvena uvjetovanost. Ipak, riječi i izrazi koje zahvaća tabuizacija razlikuju se međusobno po rasponu komunikacijskih situacija u kojima im se pridjeljuje status tabua. Primjerice psovka u govoru funkcionira kao tabu u znatno većem rasponu konteksta nego govorenje o novcu, hrani, bolestima i sl. Tabuizirane teme i izrazi nastoje se u komunikaciji uglavnom izbjeći, ali kada to nije moguće, govornik mora posegnuti za strategijama koje će mu omogućiti da ne povrijedi sugovornikov moral i sugovornikovu sliku o sebi. Strategija detabuizacije provodi se svakako na leksičkoj razini (leksički će eufemizmi zbog teme ovoga rada ostati izvan našega zanimanja), ali i morfološkim (tvorbenim) te sintaktičkim sredstvima. Među tvorbenim sredstvima za postizanje uljudnog izražavanja često se koriste imeničke i glagolske umanjjenice: umjesto *Hoćete li nešto pojesti?* govornik će sugovorniku ponuditi da nešto *prigrize, gricne, čalabrcne* umjesto *novca* kupcu će na blagajni biti vraćeni njegovi *novčići* i sl. Dakako, kad je riječ o umanjjenicama, valja napomenuti da one potencijalno sadrže određen i za njih tipičan raspon ekspresivne vrijednosti (od prisnosti do pejorativnosti) koji se aktualizira u kontekstu. Pritom onaj dio toga raspona koji je kompatibilan s konceptom uljudnosti i nije moguće (a nije ni potrebno) uvijek razdvajati.

Za detabuizaciju mogu poslužiti i sintaktički postupci. Deverbalizacijom, koja se obično ističe kao oznaka administrativnog diskursa, moguće je govor o tabuima učiniti prihvatljivim: u primjeru *Molimo vas da organizatoru konferencije javite na koji od ponuđenih načina namjeravate podmiriti iznos kotizacije* ne vidimo stoga samo (ili u prvome redu)

govor administrativnoga stila nego i sredstvo kojim se izbjegava izravno spominjanje novca/plaćanja (*platiti kotizaciju*). Istome smjera i deadjektivizacija u imenskome predikatu: umjesto *Vaš račun za prošli mjesec je naplaćen* uljudnije je izravnost ublažiti razlaganjem: *Vaš račun za prošli mjesec dospio je na naplatu*.

3.5. Oklijevanje

Među strategijama uljudnosti koje utječu na sintaktičku strukturu moguće je izdvojiti i oklijevanje. Najčešći postupci koje sugovornik može očitati kao signale govornikova oklijevanja jesu zamuckivanje, uvođenje poštapalica i nedovršavanje rečenice. U tome smislu osobito će nas zanimati namjerno nedovršavanje rečenice. Pritom, naravno, čak i kad je s gledišta gramatike rečenice nepotpun, iskaz neće biti nedovršen jer je uključen u kontekst, koji mu jamči potpunost i razumljivost. Molba *Ako nam možete reći gdje je dvorana...* iskazana je gramatički nepotpunom rečenicom kojoj je izrečena samo zavisna surečenica (pogodbena). Govornik samo naizgled oklijeva u dovršavanju rečenice – on naime i ne kani izreći glavnu surečenicu (koja bi mogla biti: *mnogo biste nam pomogli, mnogo bi nam značilo, obradovali bismo se i sl.*) jer je iz same surečenice jasno da je riječ o molbi. Obraćajući se sugovorniku s oklijevanjem, govornik najavljuje da traži od njega uslugu, a pogodbenošću surečenice čuva njegovo *negativno lice*: ostavlja mu slobodu da odgovori i odrično bez „dugovanja”. Izricanjem glavne surečenice govornik bi svrnuo pozornost na sebe, što bi samo pridonijelo „dugovanju” sugovornika koje molba nije trebala sadržavati.

3.6. Gomilanje izraza iz poštovanja

U strategiji postizanja uljudnosti zamjetan je još jedan postupak koji „krši” gramatička pravila. Riječ je o izbjegavanju posvojno-povratne zamjenice *svoj* kad je subjekt honorifička zamjenica *Vi*. Suvremeni će govornik prekršiti pravilo o uporabi zamjenice *svoj* kad objekt pripada subjektu te radije nego *Došao sam Vas pitati možete li mi posuditi svoju knjigu* reći *Došao sam Vas pitati možete li mi posuditi Vašu knjigu* kako bi iskoristio svaku priliku za iskazivanje poštovanja.

4. Zaključak

Predložena tipologija strategija uljudnosti izraženih izborom morfoloških i sintaktičkih struktura reprezentira raspon u kojem se ostvaruje suodnos semantike i pragmatike u komunikacijskim praksama iskazivanja uljudnosti. Semantički su transparentni – u smislu jasne povezanosti gramatičkoga označitelja s intendiranim sadržajem i smislom označenoga – oni iskazi uljudnosti koji pripadaju području komunikacijske konvencije i ostvaruju se u sprezi sa sociokulturnim načelima dio kojih je i norma uljudnosti (semantika obraćanja iz poštovanja, izbjegavanje zapovjednoga načina, uljudno izražavanje molbe ili zahtjeva izborom odgovarajućih gramatičkih oblika). U navedenim je primjerima intencija pošiljatelja poruke jasno raspoznatljiva i odražava njegovo poznavanje komunikacijskih uzusa određene govorne zajednice podjednako

kao i funkcije odabranih gramatičkih oblika, što je odraz njegove komunikacijske te zatim i pragmatičke kompetencije. Najzanimljiviji (i za raspravu i daljnje istraživanje otvoren) dio korpusa predstavljaju međutim upravo oni iskazi i komunikacijske prakse nejasne semantike u kojima veza između izabranoga označitelja (određene gramatičke kategorije) i intendiranoga polja označenoga još uvijek nije konvencionalizirana te predstavlja poseban izazov pragmatičkim analizama strategija uljudnosti. U takvim je primjerima (kao kod oklijevanja) intencija uljudnosti još uvijek semantički nepotvrđena, premda komunikacijske prakse pokazuju kako je izbor određenih gramatičkih sredstava (koji ponekad predstavlja i kršenje jezične norme) povezan s namjerom iskazivanja uljudnosti, poštovanja ili kooperativnosti. Upravo takve kategorije predstavljaju izazov pragmlingvističkim istraživanjima uljudnosti koja moraju reagirati na stalnu prilagodbu komunikacijskih praksi promjenama sociokulturnih uzusa, odnosno pratiti promjene koje prate iskazivanje uljudnosti.

Posebno zanimljiv dio istraživanja praksi odabira morfoloških i sintaktičkih (i uopće gramatičkih) sredstava s ciljem izražavanja uljudnosti predstavlja dinamika odnosa pošiljatelja i recipijen(a)ta. U parametrima jakobsonovski određenoga komunikacijskog modela iskazivanje uljudnosti (pre)determinirano je ne samo općeprihvaćenim sociokulturnim i jezičnim normama koje predstavljaju dio komunikacijske i pragmlingvističke kompetencije pojedinca, već i u velikoj mjeri intencijama pošiljatelja poruke te (ne)poznavanjem komunikacijskoga koda, koji je u slučaju iskazivanja uljudnosti od presudne važnosti za razumijevanje intendiranoga smisla poruke. Svjesni važnosti dobrog poznavanja koda uljudnosti koji se ostvaruje upravo kroz ranije opisani odnos semantike i pragmatike (značenja i njegove interpretacije) govornici strategije uljudnosti ostvaruju uvažavajući načelo kooperativnosti na kojima se one temelje te istovremeno relativizirajući vlastitu ulogu/odgovornost za sadržaj izrečenoga. Upravo je opisano izuzimanje osobnosti¹⁴ karakteristika svih opisanih strategija uljudnosti, što je pragmlingvističkim rječnikom moguće svrstati u kategoriju *hedginga*¹⁵. Modificiranje jastva u smislu svojevrsnog ograničavanja odgovornosti za iskazano tako postaje jasno prepoznatljiv okvir u kojemu se kreću sve proučavane strategije uljudnosti u rasponu od konvencionaliziranih do onih koje predstavljaju izazov pragmlingvističkim istraživanjima u smislu utvrđivanja njihova intendirana značenja.

¹⁴ Pod izuzimanjem osobnosti podrazumijevamo sve iskazne strategije u kojim pošiljatelj poruke izborom određenih gramatičkih (lingvističkih i paralingvističkih) sredstava izražava svojevršno uzmicanje pred sadržajem izrečenoga, odnosno relativizira ili na bilo kakav način modificira vlastiti udio u značenju odaslane poruke (primjerice umanjivanje odgovornosti za iskazano ili pak njeno prenamaglašavanje, izražavanje sumnje prema iskazanom, isticanje subjektivnosti izrečenoga i tako dalje).

¹⁵ Pragmlingvistika na temelju teorije Georgea Lakoffa (1972), koji *hedges* tumači kao riječi ili izraze čije značenje implicitno uključuje stupnjevost u iskazivanju istinitog ili lažnog *hedgiranje* proučava kao komunikacijsku strategiju modificiranja (mahom ograničavanja) odgovornosti govornika spram iskazanoga sadržaja, odnosno iskazivanja ili pak prikrivanja njegova stava spram izražene informacije. Uzgred, problemu mogućih zamjena za engl. *hedge* bit će posvećen zaseban rad budući da je njegova nacija specifičnija nego što se to može izraziti riječima *ograda* i *ograđivanje*.

Literatura

- Bagarić, Vesna i Mihaljević Djigunović, Jelena (2007) „Definiranje komunikacijske kompetencije”, *Metodika*, 8, 1, 84–93.
- Barić, Eugenija i dr. (1997) *Hrvatska gramatika*. 2. izdanje, Zagreb: Školska knjiga.
- Bertoša, Mislava (2001) *Jezične promjene i feministička kritika jezika*, *Revija za sociologiju* 32, 63–75.
- Black, Max (1962) *Models and Metaphors: Studies in Language and Philosophy*, Cornell University Press, New York.
- Black, Max (1978) „How Metaphors Work: A Reply to Donald Davidson”, *On Metaphor*, ed. Sheldon Sacks, The University of Chicago Press, Chicago, 181–192.
- Brown, Penelope i Levinson, Stephen C. (1987) *Politeness. Some universals in language usage*. Cambridge University Press.
- Canale, Michael i Swain, Merrill (1980) „Theoretical bases of communicative approaches to second language teaching and testing”, *Applied Linguistics*, 1, 1–47.
- Davidson, Donald (1978) „What Metaphors Mean”, *On Metaphor*, ed. Sheldon Sacks, The University of Chicago Press, Chicago, 29–46.
- Eelen, Gino (2014) *A Critique of Politeness Theories*, Second Edition, Routledge, New York.
- Ide, Sachiko i Sakurai, Chikako (2004) „Politeness Forms”, *Sociolinguistic/Soziolinguistic*, ur. Ulrich Ammon, Berlin, 605–614.
- Kalogjera, Damir (2009) „Iz diglosijske perspektive”, *Jezična politika i jezična stvarnost/ Language Policy and Language Reality*, ur. Jagoda Granić, HDPL, Zagreb, 551–558.
- Katnić-Bakaršić, Marina (2012) *Između diskursa moći i moći diskursa*, Zoro, Zagreb.
- Kovačević, Marina i Badurina, Lada (2001) *Raslojavanje jezične stvarnosti*, ICR, Rijeka.
- Marot, Danijela (2005) „Uljudnost u verbalnoj i neverbalnoj komunikaciji”, *Fluminensia* 17, 1, 53–70.
- Matešić, Mihaela (2013) „Odras jezične uporabe u normativnim priručnicima hrvatskoga jezika”. *Javni jezik kao poligon jezičnih eksperimenata*, ur. Barbara Kryžan-Stanojević, Srednja Europa, Zagreb, 39–51.
- Matešić, Mihaela i Plešković, Maša (2013) „Ti ja dam ‘gospođo!’” ili o jednome (pragma) lingvističkom problemu u suvremenome hrvatskom jeziku, u: *Jezik kao informacija*, ur. Anita Peti-Stantić; Mateusz-Milan Stanojević, Srednja Europa i HDPL, Zagreb, 3–23.
- Lakoff, George (1972) „Hedges: A Study in Meaning Criteria and the Logic of Fuzzy Concepts”, *Journal of Philosophical Logic*, 2, 4, 458–508.
- Lakoff, Robin (1990) *Talking Power: The Politics of Language*, Basic Books, New York.
- Pišković, Tatjana (2011) *Gramatika roda*, Disput, Zagreb.
- Raguž, Dragutin (1997) *Praktična hrvatska gramatika*, Medicinska naklada, Zagreb.

Taguchi, Naoko (2009) *Pragmatic Competence*, Mouton de Gruyter, New York, Berlin.

Silić, Josip i Pranjković, Ivo (2005) *Gramatika hrvatskoga jezika: za gimnazije i visoka učilišta*. Školska knjiga, Zagreb.

SUMMARY

Mihaela Matešić, Danijela Marot Kiš

PRAGMATICS OF GRAMMATICAL FORMS: MORPHOLOGICAL AND SYNTACTIC MEANS IN THE SERVICE OF EXPRESSING POLITENESS

Politeness can be expressed verbally, non-verbally or by merging the verbal and nonverbal means through various strategies in both written and oral (direct and indirect) communication. The foundations of the theory of politeness in linguistic terms were laid in the works of Robin T. Lakoff in the 1970's and those of Penelope Brown and Steven Levinson in the 1980's. The phenomenon of verbal, or linguistic, politeness is related to the idea of pragmalinguistic competence as one of the basic elements of communicative competence concerning the choice of adequate means of expression in various linguistic situations. As a pragmalinguistic phenomenon, politeness is achieved through various functions and social meanings of linguistic structures. That is why the theory of (linguistic) politeness is concerned, in addition to other issues, with the typology of linguistic means used for the expression of politeness in different languages and in various communicative situations. The paper analyses the means and methods used to express politeness in the Croatian language on the morphological and the syntactic level. Certain mechanisms for the implementation of politeness strategies are detected, such as the choice between different verb forms (i.e. for the purpose of statement de-imperativization), the choice of morphological means (i.e. the use of personal and reflexive pronouns, especially in pseudo paremiological units, or the use of diminutive), the choice between the syntactic transformations (i.e. the use of interrogatives), and syntactic structures in general, especially with respect to the difference between the syntax of a sentence and that of an utterance. In addition to contributing to the development of the politeness theory, the analysis of morphological and syntactic means also contributes to a more complete description of certain grammatical categories in language manuals.

Key words: *politeness; communicative competence; pragmalinguistic competence; morphological and syntactic means; typology*